

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора філологічних наук, професора

Кеби Олександра Володимировича – про дисертацію

Комарова Сергія Анатолійовича «Жанр фейлетону в російській літературі XIX – першої третини XX століття: теорія, історія, персоналії, поетика», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.02 – російська література

У рецензованій дисертації здійснюється продуктивна спроба проаналізувати тривалий і складний шлях формування й історико-літературної еволюції фейлетону – специфічного і вельми продуктивного саме для російської літератури жанрового утворення. Вже на перших сторінках своєї праці С.А. Комаров слушно вказує на причини активного звернення письменників різних художньо-естетичних уподобань до фейлетону, який своєю "вільною" формою надавав широкі можливості для "висловлення авторського погляду (як правило, критичного) на злободенні політичні, соціальні, морально-етичні, культурні проблеми сучасності" (дисертація, с. 4).

Позірна простота та розмаїття конкретних форм фейлетону створює для його дослідника неабиякі проблеми. Пов'язані вони також із тим специфічним місцем, яке займає фейлетон в парадигмі художньої словесності, перебуваючи на межі белетристики, документалістики, журналістики. С.А. Комаров взяв на себе наукову сміливість проаналізувати складний і дуже великий за обсягом та багатоплановістю художній матеріал – різноманітні фейлетонні форми, що десятиліттями жили російський літературний процес; це десятки письменницьких імен, сотні творів, які так чи інакше відбивали творчу індивідуальність їхніх авторів і водночас були знаками суспільно-політичної атмосфери. Для дисертанта, історика літератури, потрібно було віднайти особливий прожектор – те, що ми називаємо єдиним системним підходом – й у його світлі представити

константне і змінне, що характеризувало фейлетон впродовж десятиліть його розвитку. Водночас таке завдання потребувало вироблення й теоретико-літературної моделі фейлетону, адже літературознавство досі не встановило, що є стрижнем фейлетону як синтетичного і помежового жанру, як співвідносяться в його структурі різні елементи художнього й публіцистичного. Отож у цьому відношенні як актуальність, так і наукова новизна дослідження не лише не викликають сумнівів, але заслуговують на безперечне схвалення.

Дисертація відзначається чіткістю й логічністю побудови. Її структура відповідає поставленим меті і завданням і задається стратегією розв'язання проблемних "вузлів" дисертації, відбиваючи також і логіку дослідницького пошуку.

Автор роботи вже у Вступі до неї особливо акцентує на важливості з'ясування теоретичних проблем фейлетонного жанру, які водночас тісно пов'язані як із його історією, так і з його історіографією. Тому логічно, що у першому розділі дисертації автор зосереджується на етапах і проблемах вивчення фейлетону. Тут усе добре вивірено й чітко представлено. Однак до висновкової частини даного розділу маємо певні зауваження. Вони стосуються головним чином "дефініції" фейлетону. По-перше, здається було б краще, якби вона подавалася як один із висновків до обох початкових розділів дисертації, тобто після історіографічного огляду і з'ясування теоретичних аспектів жанру, бо визначення будь-якого феномену має ґрунтуватися і на теоретичному дискурсі.

По суті ж запропонованого визначення фейлетону маємо сказати таке. Автор називає його дефініцією, але через об'ємність та деталізацію цілої низки змістових і формальних ознак фейлетону пасаж на с.49 дисертації, скоріше, можна назвати його розгорнутою характеристикою. У цьому визначенні-описі загалом вдало й переконливо згруповані найістотніші складники аналізованого жанрового феномену, акцентовані властиві йому константні й змінні параметри, але втрачено чіткість обмежувального поля й

лаконічність формулювання, – основні вимоги до дефініції як такої (див., напр., Павлова О.І. Дефініція як спосіб тлумачення наукових понять // Мова : Збірник наукових праць. Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. 2010. № 15. С. 150-155).

Крім того, виходячи з відомого, хоча й термінологічно нечіткого розуміння жанру як "образу/моделі світу", а також зважаючи на численні дотичні до основного термінологічного посилу дисертації про фейлетон як жанр терміновживання, як-от "внутрішньожанрові типи", "жанрові різновиди", "жанрові стилізації"; "обігрування елементів інших жанрів"; "фейлетонний метод"; "синтез елементів...", вважаємо за необхідне як гарний привід до дискусії поставити тут такі запитання: 1) яким є отой образ світу у фейлетоні? 2) можливо, варто говорити про фейлетон як своєрідний метажанр, що справді може об'єднувати одним специфічним стрижнем різні жанрово-стильові ознаки? В такому разі у метажанрову концепцію прегарно впишеться й одна з останніх, прогностичних тез дисертації про "трансформацію фейлетону ХХ ст. у твори великого епічного жанру: фейлетонний цикл, фейлетонна повість, роман-фейлетон" (дисертація, с. 415-416).

Щодо матеріалу 2-го розділу дисертації маємо ще й такий сумнів: чи варто включати в текст дисертації такі хрестоматійні речі, як наприклад, про сутність художньої літератури та її "ознаки у порівнянні з публіцистикою" (підрозділі 2.2. *«Проблема співвідношення фейлетону з художньою літературою»*). До речі, тут і в назві підрозділу краще було б акцентувати співвідношення з "жанрами" художньої літератури).

На наш погляд, ефективність виробленої автором загальної стратегії наукового пошуку була б ще вищою, якби від самого початку він більше уваги приділив б конкретизації та мотивуванню об'єктного поля дисертації. З огляду на те, що воно включає в себе надто велику кількість творів, відсутність чіткого формулювання критеріїв відбору матеріалу створює певні труднощі в ідентифікації конкретних творів саме як фейлетонів. Назвемо

тільки деякі, найбільш очевидно проблематичні: "Письма без адреса" Н. Чернишевського, "Признаки времени" Н. Щедрина, "Осколки московской жизни" А. Чехова, та й навіть ті речі Ф. Достоевського, які він сам називав фейлетонами, погано вписуються у "канон" жанру. Невипадково Сергій Анатолійович і сам застерігає, що Достоевський "по-своєму сприймав фейлетонний жанр" (дисертація, с. 110).

Оскільки ми постійно повертаємося до питання про сутність і визначення фейлетону, принагідно запитаємо тут і про те, як представлена дана проблема в західному літературознавстві? Чи наявне це поняття у фундаментальних довідниково-енциклопедичних виданнях і чи трактується воно саме як жанр?

Належно оцінюючи задум, стратегію і послідовність їх реалізації відповідно до серйозної мети, що має вагоме наукове значення, вважаємо за необхідне з'ясувати також деякі методологічні акценти студії. Безперечно, заявлені автором методи є адекватними щодо предмета дослідницького пошуку і не варто заради галочки включати в методологію все підряд. Однак, здається, акцентування наратологічного підходу сприяло б з'ясуванню таких сутнісних аспектів поетики фейлетону, як співвідношення в його структурі інстанцій наратора й реципієнта, засобів творення образу автора, авторської маски, специфіка застосування фейлетоністами новаторських нараційних технік (особливо, коли йдеться про фейлетон 1920-х років).

Натомість заявлений інтертекстуальний підхід в роботі реалізований неповною мірою і почасти підмінюється категорією традиції. Наприклад: "Такі композиційні засоби, як відтворення потворності побуту, «жахливих рис народу», зображення «завзятих начальників», передають зв'язок фейлетонів М. Булгакова із сатиричним методом М. Салтикова-Щедрина" (дисертація, с.414). Очевидно, що тут йдеться не про інтертекстуальність, та й не про "композиційні засоби".

Втім, коли С.А. Комаров переходить до конкретних текстів, ці непорозуміння відразу перестають відігравати скільки-небудь істотну роль,

позаяк розбір текстів, їх "примірювання" до пропонованої теоретичної моделі фейлетону – ведеться на належному професійному рівні. Це переконливо доводять всі структурні частини третього й четвертого розділів дисертації, в яких С.А. Комаров послідовно розгортає картину формування й еволюції фейлетону. Автор іде від виявлювання і конкретизації загальних закономірностей фейлетонного жанру, детально окреслює продуктивність різних його моделей. Його заяви про особливості функціонування у різних типах фейлетону певних змістових і формальних ознак та відповідність різним критеріям обробки фактичного матеріалу не залишаються тільки маніфестаціями, а й реалізуються в конкретних спостереженнях над тематологічними, ідейно-аксіологічними, образно-мотивними, структурно-композиційними особливостями конкретних жанрових форм фейлетону. Власне пильна увага дисертанта до аналітичних процедур, що стосуються всіх аспектів цього феномену, складає найбільшу вартість дисертаційного тексту. У ньому постійно зустрічаємо доцільні залучення різноманітних критеріїв фейлетонного жанру, аби зафіксувати й підкреслити подібності й відмінності в розмаїтих формах фейлетону. При цьому дисертант скрізь виявляє себе знавцем сили-силенної текстів і праць про різних авторів, з яких він добирає необхідний йому матеріал для власного аналізу та висновків.

У третьому розділі, загалом виконаному в характерному для всієї дисертації репрезентативно-аналітичному науковому стилі, розглянуто складний шлях, який пройшла російська фейлетоністика у ХІХ ст., від "газетного відділу", з етапами становлення так званого фейлетонного методу/стилю до винятково багатой за формами та різновидами фейлетонної творчості письменників початку ХХ ст.

У кожній із чотирьох структурних частини цього розділу вдало поєднується історико-діахронний принцип із аналізом творчих здобутків авторів та виявленням типологічних ознак фейлетонного жанру, включаючи і його віршований варіант. Намагаючись долати реферативний підхід до аналізу дисертації, сконцентруємося на окремих проблемних вузлах.

Вище вже йшлося про відносність прописування окремих текстів російської літератури класичної доби на фейлетонній карті. Тим паче, що, як часто наголошує дисертант, в цей час відбувається формування жанру. Тому включення до назви підрозділу 3.2. слова "розквіт" здається невиправданим, та ще й з огляду на те, що це слово частіше (й доцільніше!) використовується щодо фейлетону 1920-1930-х років. Симптоматичною в даному відношенні є фраза, яку вживає дисертант до фейлетонного спадку Власа Дорошевича: "Завдяки його публікаціям фейлетон стає фактом «великої» літератури" (автореферат, с.24). Виходить, що до цього він таки не був у цій сфері?

Стосовно віршованого фейлетону відзначимо, що попри загалом аргументоване виявлення його специфіки, окремі ознаки цього підвиду залишаються недостатньо з'ясованими. Так, теза про те, що "під впливом публіцистичності епічний первень домінує в ньому над ліричним" (автореферат, с.23), викликає запитання – а як співвідносяться у віршованому фейлетоні епічне й ліричне у традиційному аристотелівському сенсі, безвідносно до публіцистичності, тобто в аспектах розповідності й прямої виражальності?

Особливо цікавими і змістовними видалися нам ті фрагменти третього розділу, де аналізуються фейлетони Власа Дорошевича і Саші Чорного. Дисертант детально й аргументовано представляє новаторський підхід Дорошевича до творення соціально-політичного фейлетону. При цьому він згадує дослідника Семена Букчіна, називає одну з його праць "серйозною, але тенденційною" (дисертація, с. 15). Принагідно запитаємо, в чому ж полягає її тенденційність? Цілком доказовою є й думка про "особливе значення для розвитку жанру фейлетону творчості Саші Чорного (О. Глікберга)" (дисертація, с.170), хоча дивно, що дисертант у більшості випадків згадує цього автора в своєму тексті як "О. Чорного".

Попри зауваження констатуємо, що внаслідок добротної філологічної праці з численними текстами дисертант пропонує обґрунтований висновок про те, в російській фейлетоністиці впродовж XIX століття і початку XX століття відбулися серйозні еволюційні зміни: від переважання сатиричного і

публіцистичного начал на перших етапах до розробки різноманітних форм гумористичного і власне художнього освоєння дійсності.

Цікавим і багатим на дослідницькі відкриття є й четвертий розділ дисертації (найбільший за обсягом в дисертації, але чомусь в автореферованому вигляді значно менший за 3-й). У ньому висвітлено провідні тенденції розвитку фейлетону та особливості функціонування його різноманітних форм у нових соціально-історичних умовах, охарактеризовано здобутки видатних фейлетоністів доби – як представників літератури російського зарубіжжя, так і тих, хто жив і працював у Радянській Росії. Шоправда, не зовсім зрозуміло, чому з названих фейлетоністів зарубіжжя – А. Аверченка, Н. Теффі, Саші Чорного, Дон-Амінадо – тільки творчість двох останніх аналізується докладно. Емігрантські фейлетони Аверченка і Теффі, на нашу думку, теж варто було б розглянути.

Щодо того як розвивався фейлетон у метрополії, то тут у першу чергу хочемо прояснити вживання дисертантом таких словосполучень, як "радянські письменники", "нове суспільство" й т. ін. Можливо, це видається несуттєвим, але... Хіба несуттєвим було, скажімо, для Михайла Булгакова категорично не приймати статус "радянського" письменника? Хіба не очевидним є його вкрай саркастичне ставлення до "нового суспільства" і "нової людини"? Хіба не різниться пафос й уся стилістика загального масиву фейлетонів 1920-х і 1930-х, так само як і фейлетонів окремих авторів на різних етапах їхньої творчості (згадаймо хоча б Валентина Катаєва)? Коли Сергій Анатолійович пише про "нове суспільство", то його фрази сприймаються як такі, що характеризують справді "нове" суспільство, тобто зберігають суто позитивну конотацію цього вислову, що виглядає дивно.

Одним із важливих висновків, яких доходить дисертант у цій структурній частині дисертаційної праці, стосується ролі традиції у формуванні нових тенденцій та нових жанрових форм фейлетону. Тому інтертекстуальність виходить на перший план, хоча, як зазначалося вище, переважно у формі літературної наступності та художньо-естетичної спадкоємності.

Можна, звісно, сперечатися про те, як Сергій Анатолійович інтерпретує ті чи інші аспекти фейлетонної поетики в обраних для аналізу текстах, але потрібно належно оцінити ту значну роботу, яку він виконав, виділяючи їх, і ту творчо-наукову оригінальність, з якою він розкриває їх змістове наповнення. Щодо конкретних персоналій, то зупинимося лише на деяких, знову ж таки в полемічному аспекті. Так, коли автор говорить про творчість Юхима Зозулі, зокрема про те, що той у фейлетон "упроваджує жанрові домінанти притчі, тваринного епосу й оповідання" (дисертація, с.207), то, зважаючи на слово "домінанти", виникає запитання – що ж залишається тут від фейлетонного жанру? Прегарно в роботі охарактеризовані наративні стратегії булгаковської фейлетоністики, але коли окремі фейлетони (наприклад, із циклу "Столиця в блокноті") дисертант трактує як доказ "оптимізму" письменника і віри "в майбутнє більшовистської (так у тексті дисертації, с.410. – О.К.) держави", то тут авторська іронія, хоч і побіжно враховується, все ж не інтерпретується як домінанта авторської позиції.

Щодо Михайла Зоценка сумнівним видалося нам твердження: "Художній фейлетон є основною жанровою формою у творчості М. Зоценка" (дисертація, с.411). Це не підтверджує 7-томник письменника 2009-го року, в якому фейлетони займають не більше третини видавничого місця, до того ж майже завжди в парі з оповіданнями.

Підсумовуючи сказане й оцінюючи загалом дисертаційний текст, поданий до захисту, відзначимо кращі його якості як наукового продукту: 1) інформаційна насиченість; 2) достеменне знання дисертантом досліджуваних авторів; 3) скрупульозна й кваліфікована робота з текстами; 4) вдале оперування теоретичними поняттями та змісто-формальними парадигмами на різних структурних рівнях жанру фейлетону й у контексті важливих тенденцій історико-літературного процесу; 5) вміння чітко й системно презентувати наслідки дослідження.

Поставлені в роботі проблеми і наукові положення, висунуті й обґрунтовані автором, відбито в його публікаціях; зміст і структура роботи адекватно представлені в авторефераті. Висновки не викликають заперечень. Висловлені зауваження не стосуються концептуальної цілісності дослідження та його наукової новизни, тому не впливають на загальну високу оцінку дисертації.

Отже, за актуальністю теми, постановкою та реалізацією мети й завдань дослідження, новизною отриманих результатів дисертація "Жанр фейлетону в російській літературі XIX – першої третини XX століття: теорія, історія, персоналії, поетика" є вагомим науковим внеском, що вирішує актуальну проблему сучасного літературознавства. Дисертація відповідає вимогам "Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника" (постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567), і її автор – Сергій Анатолійович Комаров – заслуговує присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.02 – російська література.

Кеба О.В., доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри германських
мов і зарубіжної літератури Кам'янець-
Подільського національного університету
імені Івана Огієнка

Кеба О.В. засвідчую

Боднар І.Є.